

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОРИЯ УКРАЇНИDOI: doi.org/10.21272/shaj.2026.i46.p.5

VICTOR A. SAVCHENKO

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5949-2263>**PROFESSOR S. YAROSHENKO AND THE “STUDENT REVOLUTION” (ON THE ISSUE OF THE FORMATION OF THE LIBERAL-DEMOCRATIC MOVEMENT IN ODESA IN 1905)**

Abstract. *The article is devoted to the events of the so-called “children’s revolution” or “student revolution” that took place in Odessa in mid-October autumn 1905. At that time, the student and school youth of the city advocated radical changes, democratic reforms, for the establishment of a constitution and the replacement of the autocratic empire with a parliamentary democratic confederal republic. Political protests by students and pupils of secondary education institutions shook the Russian imperial government, encouraging the strengthening of the Ukrainian liberation movement in university cities. The uniqueness of the “youth” revolution was that it was led not only by young people but also by famous scientists, professors, former and current rectors of the University of Odesa S. Yaroshenko and I. Zanchevsky, Professor E. Shchepkin. The events of October 14-16, 1905, were the culmination of revolutionary demonstrations in Odesa, about 3 thousand students and pupils of secondary schools, sailors and railway workers took part in them. The authorities were forced to involve troops in the protection of the city, ordering them to shoot at the people. The appearance of the Tsar’s Manifesto on October 17, 19105 led to a temporary collapse of the authorities, part of the city began to be controlled by armed student “militia” detachments. However, the local authorities found a way to suppress the revolution. Already on October 19, 1905, the authorities organized a bloody Jewish pogrom in Odesa, in order to bring down the wave of the revolution. At that time, the monarchical power in the city was preserved due to the fact that it was able to convince the marginal strata that “the revolution is a conspiracy against the Orthodox Church”, “that the revolution in Odesa is led by Jews”. With the help of such agitation and the formation of conditions in the city under which looting and pogroms were unpunished, the authorities were able to bring different groups of the Odessa population together. The anti-Semitic agitation, which portrayed Jews as leaders of the local revolution, had no basis, because all the organizers of the “university uprising” were of Ukrainian, Polish-Lithuanian and Russian origin. The revolution of 1905-1907 was “bourgeois-democratic”, one of the main forces of the Cadet Party, which received mass support through the “Union of the Constituted”. The “Union of Unions” included not only the “progressive” professors, representatives of the city council, local press, lawyers, but also student self-government structures. Social Democrats of all stripes, Socialist Revolutionaries, Ukrainian, Polish, and Jewish socialists joined this structure. The events of October 1905 in Odesa clearly indicate that the revolution at that time was led not by Social Democrats, Socialist Revolutionaries, or Zionists, but by the Constitutional Democrats, whose goal was to replace the imperial machine of government and establish a democratic, constitutional system. Soon this party would lose its influence on the revolutionary masses, becoming engrossed in parliamentary battles.*

Keywords: *Odesa University, Academic Union, Union of Unions, student movement, professors, revolution of 1905-1907, Cadet Party, S. Yaroshenko.*

© 2026 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

Citation. Savchenko, V.A. (2026). Professor S. Yaroshenko and the “Student Revolution” (on the issue of the formation of the liberal-democratic movement in Odesa in 1905). *Sumy Historical and Archival Journal*. XLVI, 5-18. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2026.i46.p.5

САВЧЕНКО В.А.

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського (Одеса, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5949-2263>

**ПРОФЕСОР С. ЯРОШЕНКО ТА “СТУДЕНТСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ”
(ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ
В ОДЕСІ У 1905 Р.)**

Анотація. Стаття присвячена подіям так званої “дитячої революції” або «студентської революції» яка проходила в Одесі в середині жовтня осені 1905 р. В той час студентська та учнівська молодь міста виступала за радикальні зміни, демократичні реформи, за встановлення конституції та заміну самодержавної імперії парламентською демократичною конфедеративною республікою. Політичні протести студентів та учнів закладів середньої освіти розхитували російську імперську владу, спонукаючи до посилення українського визвольного руху по університетських містах. Унікальність “молодіжної” революції полягала в тому, що на чолі стояли не тільки молоді люди а й відомі науковці, професори, колишній та діючий ректори університету в Одесі С. Ярошенко та І. Занчевський, професор Є. Щепкін. Події 14-16 жовтня 1905 р. стали кульмінацією революційних виступів в Одесі, в них прийняло участь близько 3 тис. студентів та учнів середніх закладів, матроси та залізничники. Влада була вимушена долучити до охорони міста війська, наказавши їм стріляти в народ. Поява царського Маніфесту 17 жовтня 1905 р. привела тимчасового колапсу влади, частину міста стали контролювати озброєні студентські загони “міліції”. Але, місцева влада знайшла вихід придушення революції. Вже 19 жовтня 1905 р. влада організувала кровавий єврейський погром в Одесі, з метою збити хвилю революції. В той час монархічна влада в місті зберіглася завдяки тому, що змогла переконати маргінальні прошарки в тому, що “революція є змовою проти православної церкви”, “що революцією в Одесі керують євреї”. З допомогою подібної агітації та формуванню в місті умов, за яких грабунки та погроми були безкарними, влада змогла зіткнутися різня групи населення Одеси між собою. Антисемітська агітація, що малювала євреїв, як лідерів місцевої революції не мала під собою підстав, бо всі організатори “університетського повстання” були українського, польсько-литовського та російського походження. Революція 1905-1907 рр. “буржуазно-демократичною”, однією з основних сил партію кадетів, яка масова підтримка через “Союз союзів”. В “Союзі союзів” діяла не тільки “прогресивна” професура, представники міської думи, місцевої преси, адвокати, але й структури студентського самоуправління. До цієї структури долучалися соціал-демократи всіх забарвлень, есери, українські, польські, єврейські соціалісти. Події жовтня 1905 р. в Одесі чітко вказують на те, що революцією, в той час керували не соціал-демократи, соціалісти-революціонери чи сіоністи, а партія Конституційних демократів, що поставила за мету замінити імперську машину управління, встановити демократичний, конституційний устрій. Незабаром ця партія поступиться своїм впливом на революційні маси, захопившись парламентськими баталіями.

Ключові слова: Одеський (Новоросійський) університет, Академічний союз, Союз союзів, студентський рух, професори, революція 1905-1907 рр., кадетська партія, С. Ярошенко.

Цитування. Савченко, В.А. (2026). Професор С. Ярошенко та “студентська революція” (до питання про формування ліберально-демократичного руху в Одесі у 1905 р.). *Сумський історико-архівний журнал*. XLVI, 5-18. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2026.i46.p.5

Одеська студентська революція осені 1905 р. – унікальне та недостатньо вивчене явище соціально-політичної історії України. В цей буремний час студентська молодь уособлювала надії на радикальні зміни, виступаючи авангардним “людським потенціалом” демократичного зламу. Унікальність студентської революції в українських містах початку ХХ ст. полягала в тому, що на чолі молодіжного руху стояли не тільки молоді люди а й відомі науковці, колишній та діючий ректори університету в Одесі. Дослідження цього руху допоможе зрозуміти процеси, що прискорили революційний процес у Східній Європі, вплинули на формування визвольних національних рухів, молодіжного руху та політичної контркультури української молоді початку ХХ ст. Студентські революційні протести розхитували владну монархічну вертикаль, підштовхували антиімперські настрої в суспільстві, впливаючи на становлення та радикалізацію українського визвольного руху. Науково-теоретична новизна дослідження полягає в тому, що під «історичний скальпель» дослідження попав не тільки студентський рух, а й рух “професорської опозиції” імперській владі, що уособлював “Академічний Союз” (цей “союз” був сформований кадетськими активістами в університетах Києві, Одесі, Харкова ін. міст імперії). Діяльність партії кадетів серед міської інтелігенції та студентства, практично не досліджений українськими істориками, кадети – яскраві діячі революції 1905-1907 рр., такі як С. Ярошенко, в силу кон’юктурних нашарувань, безпідставно опинилися за межами історичного нарративу.

Мета статті – висвітлити події так званої “дитячої революції” (революційних виступів студентів та учнів середньої школи в Одесі в середині жовтня 1905 р.), завдання полягають в визначенні цілей та керівництва цими радикальними виступами, у з’ясуванні структури та форми управління “стихийними” виступами. Особлива увага приділяється керівникам “Академічного союзу” університету Одеси, який в жовтні 1905 р. став координуючим центром революційних виступів. Дослідження цієї теми допоможе спростувати стійкі антисемітські міфи про революцію, як “єврейську змову”, які й сьогодні використовуються у політичному протистоянні.

Треба зазначити, що події в Одесі, які згодом отримують назву одеської “дитячої революції” 1905 р. опинилися поза аналізу сучасних українських істориків. Виключення складають статті Г. Турченко та Є. Назарової, в яких згадуються студентські виступи в Одесі (Назарова, 2010; Турченко, Назарова, 2011). Окремі аспекти революційних “одеських” подій і так званої “професорської фронди” в українських вишах у 1905 р. розглядаються в дослідження істориків: Ф. Самойлова, І. Недореза, І. Максименко, С. Ковальчука (Самойлов, 2006; Недорез, 1989; Максименко, 1998; Ковальчук, 2010; Ковальчук, 2011). В той же час, практично, відсутній аналіз студентських виступів та викладацько-студентського руху та руху учнів середньої освіти в Одесі у 1905 р., хоча студентському рухові початку ХХ ст. в інших українських університетських містах присвячена низка наукових публікацій (Грицик, 2017; Посохов, 2013; Фартучна, Купчик, 2013; Чортенко, 2010; Чортенко, 2012; Чуткий, 2025).

Для написання статті використовувалася газетні джерела: популярні в Одесі газети “Одесские новости”, “Одесский листок”, “Ведомости Одесского градоначальства”, збірки документів (документи сенаторської ревізії “одеських подій”, судового процесу над ректором університету), мемуари та спогади університетських професорів та тодішніх “правих” чорносотенних публіцистів М. Среднева, О. Елішева (Матеріали, 1908; Революционное гнездо, 1909; Среднев, [б.г.]; Елишев, 1908). Значний пласт унікальної інформації про студентський рух в Одесі присутній в забутих дослідниками радянських виданнях (Памяти профессора, 1927; Одесский университет, 1940).

“Одеські події” почали прискорюватися ввечері 4 жовтня 1905 р., коли з потягу на перон вокзалу Одеса-Головна вийшов професор Семен Петрович Ярошенко, що

повернувся заслання до Вологодської губернії, куди він потрапив “за антиурядову діяльність”. Це було триумфальне повернення “героя революції”¹. Його зустрічав великий натовп студентів та “публіки” (до 800 чол.), були квіти, обійми... кілька студентів, із червоними бантами, підхопили професора на руки та понесли його до карети, в яку впряглися студенти. Під час зустрічі на вокзалі лунали вітання на честь С. Ярошенка, від громадських організацій Одеси (Революционное гнездо, 1909: 139). Зустрічали професора гласні одеської міської думи М. Драго, П. Климович, ректор Імператорського Новоросійського (Одеського) університету (далі Н.-О. університет) І. Занчевський (учень С. Ярошенка)², професори Є. Щепкін³ та М. Ланге⁴. Поліцейські рапорти свідчили, що у своїй промові на вокзалі М. Ланге характеризував С. Ярошенка, “як передового борця за визвольний рух”, що зустріч С. Ярошенка супроводжувалася вигуками “Геть самодержавство, геть поліцію!” (поліцейське джерело каже, що М. Ланге “разом із іншими присутніми повторював цей вигук”) (Грибовский, 2015: 49). Одеський градоначальник Д. Нейгард, отримавши від поліції інформацію про події 5 жовтня, викликав до себе ректора І. Занчевського і відчитав його за публічну критику державного ладу і поліції під час зустрічі С. Ярошенка (Революционное гнездо, 1909: 111).

Формою політичної активності університетської професури була її участь у роботі громадських організацій, політичних партій, участь у формуванні студентського руху. В Одесі наприкінці 1904 р., був створений підпільний “клуб” одеської групи “Союза освобождения” (С. Ярошенко, Є. Щепкін та ін.). Сам він почав в Одесі “банкетну компанію” з вимогами Конституції та робили кроки по створенню “партії Народної свободи” (Максименко, 1998: 139; Лисенков, 1927: 28). У січні 1905 р., на знак протесту проти розстрілів “кровавої неділі”, С. Ярошенко змусив раду Н.-О. університету ініціювати страйк студентів та викладачів, закликаючи припинити учбові заняття. в той же час дозволити студентам зібрання та сходки. Заняття в університеті, на думку С. Ярошенка, можуть відновитися тільки після “докорінної зміни державного устрою” (бл. 40 професорів університету підтримало так звану “формулу Ярошенка”, 23 – виступили проти). Згодом реакційний професор Д. Кішенський згадає, що саме з заяви С. Ярошенка: “почалася політична, революційного характеру, діяльність Новоросійського університету”) (Одесский университет, 1940: 56). 23 січня 1905 р. ректор Н.-О. університету (у 1903-1905 рр.) І. Деревицький писав попечителю Одеського учбового округу, про: “...небезпеку активного зближення радикальних елементів студентства та професорської колегії”, вказуючи, що “...існують особи, шкідливе вплив та небезпечно погляди яких так явно виявилось, що усунення їх є терміноюю необхідністю” (Одесский университет, 1940: 57). Персонально він вказав на С. Ярошенка, Є. Щепкіна, Р. Орженцького, Л. Тарасевича⁵ (двох останніх було звільнено наказом “попечителя”, як “неблагодійні”, відправлено на заслання). Університет 3 березня 1905 р. був закритий, опікун Одеського навчального округу Х. Сольський, повідомляв міністру народної освіти: “...стало відомим, що група професорів ...не схвалює самий державний устрій імперії”, що їхня діяльність має “явну політичну тенденцію” (членами групи були названі професори Н.-О. університету: С. Ярошенко, Є. Щепкін, І. Слешинський⁶, О. Клоссовський) (Грибовский, 2015: 46-47). В тому ж документі в якості “революціонерів” фігурують приват-доценти Р. Орженцький та Л. Тарасевич.

Студентство та ліберальна вузівська інтелігенція були наелектризовані, слово “революція” було популярним для характеристики буремної дійсності 1905 р. За кілька тижнів до повернення С. Ярошенка до Одеси в стінах Н.-О. університету пройшли глобальні зміни: 9 вересня 1905 р. був обраний новий молодий “прогресивний” ректор І. Занчевський, а згодом, нові “прогресивні” декани факультетів⁷. “До влади” прийшли члени одеського відділення “Академічного союзу” (далі “АС”), що був створений в січні 1905 р. (в березні 1905 р. пройшов всеросійський з’їзд цього союзу що об’єднав ліберальну

професуру всіх вузів імперії). Одеський “АС” очолила “фронда” 25 професорів: С. Ярошенко (голова), Б. Веріго (зам. голови), Є. Щепкін, М. Лисенков, О. Клоссовський, В. Зав’ялов, П. Борисов⁸ та ін (Революционное гнездо, 1909: 81, 83). У вересні 1905 р., з членів цього “АС”, був створений виконавчий орган “Комісія ради університету” (далі “КРУ”) з 12 “прогресивних” професорів “АС”: С. Ярошенко, І. Занчевський, Є. Щепкін, М. Ланге, Б. Веріго, В. Зав’ялов, М. Лисенков та ін. (переважно мед. та фіз.-мат. факультетів) (Революционное гнездо, 1909: 2), що заявила радикальну “програму”: “широка політична свобода”, підтримка “участі студентів у визвольному русі”, зняття дискримінаційних обмежень, повернення висланих владою з Одеси “прогресивних” професорів, приват-доцентів, студентів. Першим рішенням “КРУ” було скасування посади інспекторів надзору за студентами (Революционное гнездо, 1909: 15, 87, 107). Тоді ж був створений “Союз молодших викладачів Н.-О. університету” (“АС 2”), у жовтні 1905 р., після повернення до Одеси його очолили приват-доценти Р. Орженцький та Л. Тарасевич.

Чому саме С. Ярошенка⁹ можна вважати найбільш “популярним лідером” Одеси 1905 р.? Ось як представляла С. Ярошенка газета “Одесские новости”: “...належить до найнезалежніших, самостійних гласних нашої думи, для яких захист престижу та гідності міського громадського управління є першим завданням... Якщо в нашій думі тримався та думка, що підтримує думу на відомій моральній висоті, то значною мірою це необхідно віднести на рахунок пана Ярошенка” (ОН, 1905, 24 января). Вже за кілька місяців газета напише про С. Ярошенка: “Одеська знаменитість... Був ректором ... Був головою! Був навіть “героєм”... один, щоправда, короткий час. І лишився. Коли Одеса залишилася без голови – усі погляди звернулися на С.П. – Приходьте правити і володіти нами! І він прийшов. ...Складав “громадський” кабінет. Створив прогресивну управу... Як міський діяч дуже корисний. Незалежність, самостійність, різкість виразів та чесність – відмінні риси С.П” (ОН, 1905, 24 сентября). Повертаючись до Одеси С. Ярошенко отримав вітальну телеграму від свого знайомого майбутнього прем’єра С. Вітте підписану “Ваш університетський товариш”. Ця телеграма, в часи прем’єрства С. Вітте, стала для нього “охоронною грамотою” (Професори, 2005: 33; ОЛ, 1905, 3 мая; ОЛ, 1905, 8 мая; ОН, 1905, 3 мая).

За С. Ярошенком був гучний бекграунд – видатний математик, ректор Н.-О. університету (1881–1890 рр.). В одеський міський думі С. Ярошенко очолював “прогресивну партію”. Саме ця група привела до того, що в квітні 1905 р. С. Ярошенко виграв вибори “мера” Одеси, як “прогресивний, демократичний діяч”, “людина широких суспільних поглядів” (Професори, 2005: 33; ОН, 1905, 3 мая; ОН, 1905, 8 мая). Кілька днів (2-11 травня 1905) С. Ярошенко був мером Одеси, заявивши, що буде торувати “шлях Світу та Волі!” (ОН, 1905, 3 мая). Але, замість “шляху” стався скандал, С. Ярошенко планував провести “визвольну” міську управу, а державна влада, побоюючись наслідків таких змін, не дала йому це зробити. В результаті С. Ярошенко увійшов в гострий конфлікт, як з одеським градоначальником, так і з міністерськими структурами. Розуміючи, що міністерство не затвердить його міським головою С. Ярошенко склав з себе повноваження мера і члена управи, заявивши, що: “втративши віру в Думу... у можливість мати більшість в управі”, але продовжував працювати в думі, як гласний (ОЛ, 1905, 13 мая; ОН, 1905, 22 мая). В липні 1905 р. він концентрував зусилля на організації партії конституційних демократів в Одесі. На початку серпня 1905 р., в часи військового стану, С. Ярошенка було вислано з Одеси, за розповсюдження революційні промов “пироговського” з’їзду¹⁰. Одеська громадськість, студентство та “АС” вимагали від влади його повернення і це сталося за кілька місяців, що розглядалася “прогресистами” як “перемога революції” (ОЛ, 1905, 11 ноября). На повернення професора вплинули Наказ про автономію університетів (28.08.05), зняття військового стану з Одеси (30.09.05). Військовий стан був знятий незважаючи на протести градоначальника, який наполягав на його продовженні або

про встановлення положення “надзвичайної охорони”, що дало б йому можливість забороняти мітинги, вислати “головних вожаків повстання” (Елишев, 1908: 93).

Одеський міський голова (в червні-жовтні 1905 р.) П. Крижановський відчув себе “обмеженим”, коли С. Ярошенко повернувся на засідання міської думи, об’єднавши навколо себе “прогресистів”. М. Среднев згодом напише про думських “керівників революції”: С. Ярошенко, П. Зеленой, К. Андрієвський, Ф. Литвицький, П. Климович, С. Житков, С. Ісакович, К. Панкєєв, Я. Новіков, М. Драго, О. Пергамент (Среднев, [б.г.]: 2-3, 12, 46-48) та про “революційних” професорів: С. Ярошенко, Є. Щепкін, О.Клоссовський, М. Ланге, В. Зав’ялов, Б. Вериго¹¹. О. Елишев напише, про те, що очагом революції став університет “з шайкою професорів-революціонерів”. “Список Среднева” співпадає з публікацією (ОЛ, 1905, 6 грудня) з приводу “закінчення процесу створення одеського відділення партії кадетів”, в якому вказуються її активні члени: Є.Щепкін (голова), М. Ланге та В. Косинський¹², С. Ярошенко.

Сила кадетів була у підтримці “широких кіл громадськості”, особливо професорів та студентів... але плани були ще більш грандіозні. Саме в той час формувалася структура, яка була призвана стати основою для масової підтримки “кадетської революції” - “Союз союзів” (далі – “СС”)¹³. Одеський “АС”, як складова частина “СС”, допомагав у самоорганізації іншим “союзам”, що формувалися в Одесі. Особливу увагу “АС” приділяв оформленню опозиційного студентського руху, який в Одесі був вельми потужним. Ще в 1900 р. в Одесі пройшов нелегальний Всеросійський студентський з’їзд, в листопаді 1903 р. також в Одесі пройшов III-й з’їзд студентства, був сформований організаційний комітет студентського руху, що координував революційні прояви молоді. У 1904 р. в Н.-О. університеті були створені студентська “Союзна рада” – “Союз земляцтв та організацій”, в яку входила “Соціалістична група студентів”. Саме ці структури в жовтні-грудні 1904 р., січні 1905 р. провели в Одесі низку демонстрацій під гаслом “Геть царя!”, на студентський вечірці виникла збройна сутичка “союзних студентів” з студентами “корпорантами-легістами”, прихильниками монархії (Одесский университет, 1940: 98, 101).

“Прогресивна” професура та приват-доценти Н.-О. університету на думку піклувальника Одеського навчального округу О. Мусін-Пушкіна: “...підлещується перед революційно налаштованим Центральним студентським органом” (Грибовский, 2015: 63). 24 вересня 1905 р. відновив свою діяльність виборний орган самоврядування студентів “Коаліційна Рада студентства Н.-О. університету” (далі КР) (Революционное гнездо, 1909: 10-13). Одеська “КР” складалася зі студентів та молодших викладачів, представників “лівих” партій (РСДРП, ПСР, Бунду) (Недорез, 1989: 49) та національних земляцтва (польського, грузинського, вірменського), можливо до неї входили й представники учнівської спільноти морехідного та художнього училища, Вищих жіночих курсів, що брали активну участь у подальших революційних виступах студентів. “АС” та “КР” стали головними координуючими центрами спротиву.

Подібні “академічні” та студентські радикальні центри виникли в 1905 р. по всіх університетських містах імперії. Студентська молодь і значна частина викладачів університетів перейшли на шлях відкритої боротьби проти імперської влади, перетворивши університети в справжні “штаби революції”, де гуртувалися сили місцевої опозиції, розроблялися плани виступів, зберігалася зброя, друкувалася нелегальна література, створювалася студентська міліція та санітарні пункти на випадок повстання. На IV-му студентському з’їзді (вересень 1905, Выборг) була прийнята тактика “відкритих дверей” ВНЗ для всіх революційних організацій (перші засідання Ради робітничих депутатів в Одесі пройшло в стінах Н.-О. університету). Загальноросійський студентський страйк (жовтень 1905 р.) проходив під гаслами повалення самодержавства, встановлення демократичної республіки, Установчих зборів. Університети в Одесі, Харкові та інших

містах перетворюються у “штаби революції”, в незалежні “республіки”. 10-18 жовтня 1905 р. в низці університетів проходять справжні повстання. Так відбулося захоплення загонами “студентської самооборони” університету та Ветеринарного інституту в Харкові, навколо яких будувалися барикади (Бузескул, 1917: 335-350).

З середини вересня 1905 р. в Н.-О. університеті точилися постійні мітинги студентів, що прийняли рішення, не починати заняття до припинення військового стану в місті, лідери “КС” роблять заяву, що студенти будуть відстоювати права зі зброєю у руках. В той же час “КС” було прийнято рішення “відкрити двері” університету для політичних партій та груп (Революционное гнездо, 1909: 11, 122). На стінах університету розклеювалися листівки та плакати опозиції. 4 жовтня 1905 р. велика хода студентів, з антимонархічними гаслами, рушила з університету до вокзалу для зустрічі С. Ярошенка. Наступного дня, на сходці студентів, С. Ярошенко та Р. Оржнецький вітали “визвольний” студентський рух. Ще через кілька днів, на новій сходці, професор Є. Щепкін закликав студентів разом “плити” проти самодержавства “на нашому “Потемкіне” (порівнюючи аудиторії Н.-О. університету з бунтівним крейсером) (Одесский университет, 1940: 105). 9 жовтня 1905 р. ректор та члени “АС” були присутні на великому студентському мітингу, на якому знову лунало гасло “Геть царя!” (Революционное гнездо, 1909: 123).

Скасування військового стану в Одесі привела до поновлення занять в університеті з 10 жовтня 1905 р., повернувшись до навчання після шестимісячного студентського страйку). Але вже 12 жовтня Одеса долучилася до загального політичного страйку (вже страйкували залізничники, робітники типографій, службовці міської думської управи). Наступного дня страйк підтримали студенти, “КС” оголосив про свою керівну роль в організації загального страйку всіх учнів освітніх закладів Одеси. До цього часу в одеських середніх навчальних закладах було запроваджено інститут виборних старост, з яких вже, з допомогою “КС”, формувалася міська рада старост – “Рада учнівських депутатів”.

З ранку 14 жовтня 1905 р. студенти Н.-О. університету, учні художнього (товариства витончених мистецтв), морського, комерційного училищ (Фейга), слухачки Вищих жіночих курсів заповнили університет. Ректор звернувся до страйкуючих зі словами підтримки, надавши аудиторії для “для спільного мітингу в університеті”, на якому було вирішено, доєднати до учнівського страйку всі учбові установи Одеси, провести загальну маніфестацію молоді під гаслами автономії середньої школи, демократичних свобод, Установчих зборів. Юрби студентів та учнів приєднували до своїх лав (“знімали”) учнів училищ, гімназій, шкіл. Згодом публіцисти напишуть про “дитячу жовтневу революцію” в Одесі (Революционное гнездо, 1909: 124, 140). О десятій ранку натовп рушив від університету, але поліція змогла його розігнати, сутички з поліцією фіксувалися біля будинку центральної пошти. Незабаром, маніфестація знову зібралася та “зняла” з навчання дівчат жіночої гімназії Соколової, хлопців училища Св. Павла, електротехнічного училища, реального училища, комерційного училища Бухтевої та ще п’яті чоловічих та жіночих приватних гімназій. Поліція намагалася розсіяти нову маніфестацію на вул. Ямська, але вона зібралася знову і “зняла” учнів Рішельєвської гімназії. Повідомлялася, що «незліченний натовп юнаків та дівчат» пішов вул. Поліцейською, він “зняв” учениць училища Жаботинської-Конн та учнів 1-го казенного єврейського училища. Дійшовши до вул. Канатна юрба “зняла” учнів морехідного училища і попрямувала до жіночій гімназії Березіної, з планами завершити маніфестацію “зняттям” гімназистів 4-ї гімназії. Начальник морехідного училища Л. Гаврішев, у запиті до міського голови, описуючи події цього дня, вказував, що біля гімназії Березіної поліція “без попередження” напала на молодіжний мітинг, хоча з боку мітингувальників не було жодних провокацій (ОЛ, 1905, 15 октября). Л. Гаврішев вказав, що бл. 20 поліцейських накинулися на юнаків та дівчат та побили їх плашмя шашками, серед молоді “було багато постраждалих”, було поранено двох

студентів, учня електротехнічного училища, трьох гімназисток (згодом, градоначальник Д. Нейдгард, у своєму поясненні подій, вигадував, що маніфестантів ніхто не бив).

Інформація про “криваве побиття поліцією дітей” роздмухало Одесу (ДАОО, Ф. П.2, Оп. 1, Спр. 401, Арк. 9, 18зв). Вже о четвертій годині дня почався великий мітинг в стінах Н.-О. університету, дозволений ректором. “КС” заявив що, з цього часу університет зчинений для занять, але відкритий для політичних зібрань. Лідери “КС” розносили серед студентів та учнів чутки про ніби то революційне “повстання в Петербурзі, Москві, Тіфлісі, на Чорноморському флоті”. Вони створили “санітарні загони”, штаб студентської самооборони “комітет міліції та комітет озброєння” (збирали гроші на озброєння) (Елишев, 1908: 12; Революционное гнездо, 1909: 14). Рада університету заявила про припинення занять в університеті та надіслала телеграму до міністерства з протестом проти свавілля поліції (Революционное гнездо, 1909: 15, 140, 142). Надвечір до міської думи, де тривало сесійне засідання, увірвалися студенти, викладачі та батьки постраждалих (500 чол.), вимагаючи покарання винних, відставки градоначальника та суду над Д. Нейдгартом. За ініціативою викладачів морехідного училища (ОЛ, 1905, 3 ноября; ОЛ, 1905, 4 ноября; ОН. 1905. 15 октября) та скаргою батьків потерпілих, з членів міської думи було створено Комітет зі з’ясування цього злочину (ОН, 1905, 16 ноября). В ніч на 15 жовтня відбулася приватна нарада гласних міської думи за участі професорів “АС”, останні звернулися до міської думи з пропозицією замість поліції “створити міську міліцію” основою якої стануть студентські загони (ОЛ. 1905. 21 октября).

Вранці 16 жовтня 1905 р. градоначальник заявляє про тимчасове закриття Н.-О. університету для сторонніх (за наказом з міністерства ВС). Чотири роти солдат, сотня козаків, поліція оточують університет (до університету пропускають лише студентів у студентській формі). В цей час в університеті почався багатолюдний мітинг протесту, на якому, з протестом проти рішення градоначальника, виступив ректор І. Занчевський. Він зачитав текст телеграми протесту до Ради міністрів. С. Ярошенко, схвалюючи протестні дії студентів, “закликав до супротиву військам та поліції” (Материалы, 1908: 55). В цей ранок студенти захопили лабораторії медичного факультету Н.-О. університету де отаборився “Комітет міліції” та з’явилися перші барикади. “Комітет” формував загони студентської міліції, “дружину моряків” (Революционное гнездо, 1909: 16, 18, 21, 57). Приблизно, о десятій ранку поліція фіксувала, що по вулицях Херсонській та Тираспольська йдуть великі юрби студентів, учнів та учениць середніх навчальних закладів, морехідного училища, що вигукують “Смерть Нейдгарту!”, “Геть царя!”. Що на вулицях навколо університету, на Соборній площі, з’явилася “студентська міліція”, що на Дерибасівській молодь розгромила магазин зброї Гессена захопивши до 200 револьверів та рушниць (це виявилось марним, бо градоначальник, за день до цих подій, наказав вивезти всі патрони з магазинів зброї). Натовп молоді робив спробу захопити телефонну станцію, але оборону там втримала піврота морського батальйону. Невідомі обстріляли поліцейські ділянки, окремих поліцейських. В той же час козака сотня розігнала натовп молоді на вул. Катерининській, військо стріляло в натовп біля міського театру (28 осіб поранено, 4 згодом померло від ран) (Материалы, 1908; ДАОО, Ф. П.2, Оп. 1. Спр. 401, Арк. 4-9). На вул. Ямська солдати стріляли по “міліціонерам” і по вікнах будинків, те ж сталося на розі Преображенська – Єврейська де було поранено бл. 20 демонстрантів. Професор М. Лисенков, на чолі групи студентів, захопив клініку Щеголева, щоб використати її для допомоги пораненим під час повстання (Революционное гнездо, 1909: 57). Молодь та підлітки побудували 11 барикад на центральних вулицях Одеси (Преображенська – Троїцька, Преображенська – Базарна, Базарна – пров. Трикутний, Дяхтарна – Успенська, Успенська – Ковальська, Рішельєвська – Єврейська, Рішельєвська – Грецька). За барикади на розі Мещанська – Успенська, Мещанська – Б. Арнаутська та

Ямська – Преображенська точилися бої з військовими (5 вбитих, багато поранених). На вул. Поштова рота солдатів та козаки стріляли в молодь, що намагалася побудувати барикаду на Олександрівському проспекті. До вечора барикади були захоплені військами, маніфестанти розігнані. В цей день було вбито 9 і поранено 80 “протестантів”, арештовано – 214.

Поразка повстання була блискавична, центр міста був зайнятий військом. Як згадував учасник подій: “ніхто не думав її захищати (барикади)... вони мали слугувати пригородою для руху солдатів та можливістю звернутися до них” (Куртц, 1926: 199). Лідери “КС” мали надію, що до повсталих доєднаються солдати та місцеві робітники. Але цього не сталося, жодного солдата не перейшло “на бік барикад”. Що стосується робітників, то радянська історіографія перебільшувала їхню участь... на барикадах фіксувалися матроси та залізничники і тільки поодинокі фабричні робітники та місцеві маргінали, але організована маса робітників не прийшла на допомогу студентам. Серед повсталих озброєних було одиниці. Зброю студентам обіцяли базіки з “політичних партій”, але вчасно її не надали (Революционное гнездо, 1909: 124). Хоча, через кілька днів, 19 жовтня 1905 р., в момент початку єврейського погрому Є. Щепкін, особисто, привезе зброю студентським дружинам (Малеєв, 1927: 40).

Під час “барикад” до градоначальника вирушала депутація “АС”: І. Занчевський, Б. Веріго, Є. Щепкін, М. Ланге. Професори благали зняти військову “облогу” університету, але Д. Нейдгарт, розглядаючи університет як “революційну заразу”, зустрів їх погрозами. Він вже оперував підробним листом нібито від “30 тисяч міщан” Одеси, в якому “прості мешканці міста” погрожували вчинити погром університету (Материалы, 1908: 58). “Ведомости одесского градоначальства” звернулися з закликом до одеситів: “Не гвалтуйте вулиці, виконуйте поради правоохоронців, щоб уникнути кривавих жертв” (ВОГ, 1905, 18 жовтня). В ті дні Микола II напише: “В університетах відбувалося Бог знає що! З вулиці приходе... всяка мерзота...” (Переписка, 1927: 167). Надвечір професори завітали до генерала О. Каульбарса (командуючого Одеським військовим округом), виправдовуючи “події 16 жовтня”, вони вказували, що причиною повстання стало те, що градоначальник “закрив” університет (Революционное гнездо, 1909: 16, 20, 152, 154).

В ніч на 18 жовтня 1905 р. Одеса дізналася про “дарування свобод”, одночасно з опублікуванням маніфесту 17 жовтня 1905р. у вищих сферах влади відбулися зміни. Головою Ради міністрів імперії було призначено ліберала С. Вітте, який до складу свого уряду намагався залучити кадетів, але останні заявили, що попередньою умовою своєї участі в уряді буде рішення про скликання Установчих зборів. Антимонархічний рух був на підйомі, і багатьом здавалося, що монархія вже агонізує. Маніфестанти, під червоними прапорами, скандуючи “Геть самодержавство!”, заповнили вулиці Одеси, роззброювали поліцію. Революціонери прагнули блискавично провести захоплення влади. Дума проголосувала за створення міліції, в місті вже діяли загони самооборони з студентів та учнів морехідного училища (Материалы, 1908: 121). Вранці 18 жовтня у владних кабінетах Одеси панував повний хаос і градоначальник Д. Нейдгарт благав приехать до себе міського голову “для консультацій”. Але, П. Крижановський приїхав із гласним думи, членом “АС” Є. Щепкіним, який ультимативно, “виходячи з суті Маніфесту”, виставив “союзні вимоги”: роззброєння поліції, повернення військ до казарм, амністію “політичним”, дозвіл на урочисті похорони “загиблих 16 жовтня”¹⁴. Є. Щепкін погрожував, що “поліцію знищено”, а її залишки будуть роззброюватиметься “загарбницьким правом”, а пости поліцейських займе озброєна студентська міліція (ОЛ, 1905, 30 жовтня). Д. Нейдгарт негативно поставився до створення міської поліції. На сторінках “Ведомостей Одесского градоначальства” губернатор пояснював, що поліцейські повернуться: “якщо навколо кожного з них стане по десять городян” (ВОГ, 1905, 18 жовтня). Він писав: “визвольний рух, що охоплюють дедалі ширші кола

інтелігенції, вилилося в Одесі в революцію, яка стрімко захоплює фактичну владу і здійснить переворот збройним повстанням... революція хотіла прикритися авторитетом одеської думи". "Одеський листок" дискутував: "той самий Нейдгард перед подвигами якого бліднуть усі злочини опричнини та біронівщини ... заявляє "в Одесі була революція" (ОЛ, 1905, 11 декабря). Згодом Д. Нейдгарт твердив, що після погроз Є. Щепкіна, вдень 18 жовтня, він прибирав постових поліцейських з вулиць. В цей же день І. Занчевський, Р. Орженцький та Є. Щепкін, на чолі груп студентів, відвідували поліцейські ділянки, вимагаючи звільнення "політичних". Переговори ректора з градоначальником та прокурором окружного суду привели до звільнення кількох десятків "учасників барикад". Надвечір к дому ректора завітав натовп "політичних" під червоними прапорами, дякуючи ректору за допомогу (Революционное гнездо, 1909: 17, 135, 154). С. Ярошенко та декілька "думців", вже як "господарі положення", надвечір 18 жовтня прибули до О. Каульбарса, де несподівано отримали "доброзичливу відповідь" та "подяку студентам з охорони міста" від командуючого округом. Розгублений О. Каульбарс заявив, що він "задоволений порядком" що встановився та обіцяв наступного дня прибрати війська по маршруту похоронної процесії, що б не спровокувати зіткнення студентів з військами. І хоча О. Каульбарс наказує військам "не висуватися" вже надвечір війська стріляли в натовп біля в'язниці (3 убитих 40 поранених) та в групи протестувальників, що зібралася на околиці міста. В ніч на 19 жовтня 1905 р. влада організувала єврейський погром, з метою збити хвилю революції. Влада зберіглася завдяки тому, що змогла переконати маргінальні прошарки в тому, що "революція це змова проти православної церкви", "що революцією в Одесі керують євреї" (цікаво, що ця агітація, хоча і подіяла на частину населення, не мала під собою ніяких підстав, бо всі організатори "університетського повстання" були українського: С. Ярошенко, І. Занчевський, В. Косовський, Л. Тарасевич; польського-литовського: О. Клоссовський, І. Слешинський, Р. Орженцький, Б. Веріго; російського походження: Є. Щепкін П. Борісов, В. Зав'ялов, М. Лисенков.

Чому про С. Ярошенка забули? В радянських виданнях підіймався зроблений згодом "більшовиком" Є. Щепкін, а у С. Ярошенка не було більшовицького колишнього та майбутнього, в жовтні 1905 р. Є. Щепкін був радикальніше свого колеги. У квітні 1906 р. вже Є. Щепкіна, як депутата І-ї Державної думи, проводжали на одеському вокзалі, студенти, квартал несли його на руках... Вітальні промови професорів: С. Ярошенко, І. Занчевського, В. Косинського, П. Борісова, М. Ланге, В. Зав'ялова, М. Лисенкова, міського голови В. Протопопова, розчинилися у цьому кількатисячному святковому натовпі. у морі квітів, шампанського, овацій, надій...

В цілому погоджуючись з тим, що революція 1905-1907 рр. була "буржуазно-демократичною", треба піти далі і однією з основних сил революції назвати партію кадетів (конституційних демократів), яка так несподівано, для імперської влади, "вилупилася з яйця" восени 1905 р. Однак, щоб підняти революційну хвилю активістів партії кадетів було замало, потрібна була значна фінансова підтримка частини одеської буржуазії та масова підтримка молоді. Кадети змогли створити в Одесі структури "Союза союзів", до якого доєдналася не тільки "прогресивна" професура, представники міської думи, інтелігенції, але й структури студентського та учнівського самоуправління, що вже кілька років готували студентський "вибух" в Одесі. Можна з упевненістю сказати, що в Одесі процеси, які відбувалися в "жовтні 1905 р.", були закладені ще у 1904 – на початку 1905 рр. (створення Студентського союзу (згодом "КС"), "банкетна компанія", компанії виборів міської думи, міського голови, ректора Н.-О. університету). Одеською "революцією" зразка жовтня 1905 р. керували не соціал-демократи, есери чи сіоністи, її не готували "єврейські заклотники", як комусь може здаватися. В жовтні 1905 р. у молодших партнерах кадетів, ще були соціал-демократи всіх забарвлень, есери, українські, польські, єврейські

соціалісти. Дякуючи тактиці “союзів” Конституційно-демократична партія, змогла повести за собою студентську та учнівську масу Одеси, впливати на міське самоврядування, яка вирішила замінити імперську машину управління, намагаючись встановити демократичний, конституційний устрій. “Локомотивами” тих подій стали три професора Н.-О. університету: С. Ярошенко, Є. Щепкін, І. Занчевський, що поставили владу перед вибором та вплинули на хід подій революції 1905-1907 рр.

Примітки:

¹ Можливо, саме цей момент вхопив художник І. Репін малюючи картину “17-е жовтня”. На картині студенти несуть на руках чоловіка, подібного на С. Ярошенка або на В. Вернадського, який в той час був “радикалом” кадетської партії.

² Занчевський Іван Михайлович (1861-1928) – видатний математик, закінчив фізико-математичний факультет Н.-О. університету, з 1887 р. – приват-доцент Н.-О. університету, з 1891 р. – ординарний професор, доктор прикладної математики, з 1900 р. – декан фізико-математичного факультету Н.-О. університету, у 1905-1907 рр. – ректор Н.-О. університету, статський радник. У 1905 р. виступав за революційні зміни, внаслідок чого проти нього було порушено судову справу за посадові злочини, судовий процес нічим не закінчився, у 1907 р. звільнений з посади ректора.

³ Щепкін Євген Миколайович (1860-1920) – з 1898 р. професор кафедри всесвітньої історії Н.-О. університету, Одеських вищих жіночих курсах. З 1904 р. організатор одеської групи “Союза освобождения”. На земськ.-міському з’їзді (липень 1905) виступив із закликом “відстоювати свободу”. Разом з М. Ланге видавав в Одесі журнал “За свободу” (1905), заборонений після виходу № 2 з причини “протиурядового характеру”. У 1906 р. обраний членом І-ї Державної думи від одеських кадетів, член ЦК кадет. партії. За підписання в 1906 р. Виборзької відозви звільнений з університету, у 1908 перебував у в’язниці. У 1917-1919 рр. член в ПСР, партії лівих українських соціалістів-революціонерів (боротьбистів), у 1920 р. опинився в лавах КП(б)У.

⁴ Ланге Микола Миколаєвич (1858-1921) – закінчив історико-філософський факультет СПб. університету, у 1888 р. призначений приват-доцентом кафедри історії філософії Н.-О. університету. В 1894 р. захистив докторську дисертацію “Психологічні дослідження. Закон рецепції. Теорія вольової уваги” – клас. дослідження експериментальної психології. Ординарний професор Н.-О. університету, засновник Одеських вищих жіночих курсів, Одеського філософського товариства.

⁵ Орженцький Роман Михайлович (1863-1923) – видатний економіст, статистик, академік АН УРСР (1919). закінчив юридичний факультет Н.-О. університету. Працював в Одесі на державних посадах, викладав юридичні дисципліни у Н.-О. університеті, училищі мореплавства, брав участь у професійному русі, був засновником нового юридичного напрямку. У 1906 р. знову звільнений з Н.-О. університету за “неблагодійність”; Тарасевич Лев Олександрович (1868-1927) – видатний мікробіолог, закінчив у 1891 р. фізико-математичний факультет Н.-О. університету, вчився у 1893 р. на медичному факультеті Паризького університету, у 1897 р. захистив у Парижі дисертацію доктора медицини, працював в Інститут Пастера, у 1902-1906 рр. працював у Н.-О. університету.

⁶ Слешинський Іван Владиславович (1854-1931) – видатний математик, навчався на фізико-математичному факультеті Н.-О. університету. З 1883 р. приват-доцент. Вів курс диференційного обчислення, теорію ймовірностей, теорію чисел, математичної логіки. У 1893 р. захистив докторську дисертацію, з 1898 – ординарний професор Н.-О. університету, один із засновників Одеських вищих жіночих курсів, очолив одеську логіко-математичну школу. У 1909 р. на знак протесту проти реакційної політики вийшов у відставку, переїхав до Кракова, заслужений професор філософського факультету Ягеллонського університету, член-кореспондент Краківської АН.

⁷ 27 серпня 1905 р. вийшли “Тимчасові правила управління вищими навчальними закладами”, що надавали ВНЗ автономію: право обирати ректора, деканів, професорів, проводити студентські збори.

⁸ Лисенков Микола Костянтинівич (1865-1941) – з 1902 р. професор кафедри оперативної хірургії та анатомії медичного факультету Н.-О. університету, кадет. У 1905 р. редактор одеського журналу “Свободная школа”. Видання журналу на 2-му номері було припинено за статті, які “закликали шкільну молодь до обурення”, у 1906 р. за рішенням суду зазнав ув’язнення на два тижні; Клоссовський Олександр Вікентійович (1846-1917) – видатний метеоролог, закінчив Київський університет. З 1881 – доцент, у 1884 р. захистив докторську дисертацію, ординарний професор фізичної географії Н.-О. університету, член-кореспондент СПб АН, кадет. Відстоював автономність університету, через що 1907 р. був змушений залишити Одесу; Зав’ялов Василь Васильович (1873-1930) – видатний фізіолог та біохімік. У 1899 р. захистив докторську дисертацію. З 1901 р. – приват-доцент, з 1903 р. – професор Н.-О. університету, кадет; Борисов Петро Якович (1864-1916) – видатний фармаколог, фізіолог, професор Н.-О. університету, кадет. У 1892 р. захистив докторську дисертацію, з 1895 р. приват-доцент фармакології, з 1903 р. – ординарний професор. У 1905 р. – член комісії з управління університету та Пирогівського товариства.

⁹ Ярошенко Семен Петрович (1846-1917). Народився в Херсоні, в сім’ї вільного штурмана. Закінчив математичне відділення Н.-О. університету, перший стипендіат цього університету. Отримав золоту медаль, залишений в університеті для підготовки до професорського звання. З 1870 р. – доцент кафедри чистої математики. У 1871 р. першим в Н.-О. університеті захистив докторську дисертацію, видав працю “Начала

новой геометрии”, з 1876 р. – ординарний професор. У 1875-1878 рр. редагує “Записки” Н.-О. університету, засновує математичне відділення Новоросійського товариства природознавців, член опікунської ради “для нужденних студентів”. У 1881-1890 рр. – ректор Н.-О. університету. З 1895 р. заслужений професор, три рази поспіль обирався до Одеської міської думи. З 1907 р. – голова правління одеського відділення банку “Товариства взаємного кредиту”.

¹⁰ Надзвичайний з’їзд Товариства лікарів (Москва, березнь 1905) затвердив резолюцію із закликом до боротьби з “бюрократичним ладом”, за скликання Установчих зборів, за здобуття демократичних свобод.

¹¹ Веріго Броніслав Фортунатович (1860-1925) – видатний вчений-фізіолог, у 1888 р. захистив докторську дисертацію, у 1889-1892 рр. перебував у закордонному відрядженні, у лабораторії І. Мечнікова (Париж). У 1894-1914 рр. – ординарний професор фізіології Н.-О. університету (медичний факультет, завідувач кафедри фізіології). У 1905 р. на чолі орг. радою універ. Комісії боротьби з погромами. Гоніння з боку “правих” призвели до того, що у 1907 р. він був змушений залишити Одесу.

¹² Косинський Володимир Андрійович (1864-1938) – видатний спеціаліст у галузі політекономії, фінансів, економіки, статистики, народ у шляхет. сім’ї. З 1900 р. – приват-доцент кафедри політичної економії та статистики Московського університету. У 1901 р. захистив дисертацію, ад’юнкт-професор Ризького політехнічно інституту. У 1904-1909 рр. на професор. посаді в Н.-О. універ. Згодом працює у Київ. політех. інституті. У 1917-1918 рр. – член Української Центральної Ради, заст. міністра праці Української держави, згодом міністр праці, академік УАН. З 1921 р. на еміграції, читав лекції в Празі та Подєбрадах. З 1928 – професор кафедри політичної економії Латвійськ. університету.

¹³ Союз союзів – ліберальне об’єднання проф.-політ. спілок, що знаходилося під впливом кадетів (лідер П. Мілюков). Об’єднав опозиц. частину земської та професійної інтелігенції (“АС”, Союз земців-конституціоналістів, Союз інженерів і техніків, Союз службовців, Союз вчителів, Союз письменників, Союз конторників і бухгалтерів, Союз адвокатів, Союз мед. персоналу, Союз фармацевтів, Союз залізничників, Союз друкарів, Селянський Союз). Установчий з’їзд “СС” у травні 1905 р. виступав за скликання Установчих зборів, повалення самодержавства. “СС” брав участь у проведенні загал. політ. страйку (жовтнь 1905), надавав страйкарям фінанс. підтримку, кошти на озброєння.

¹⁴ Мова йшла про поховання 5 тіл “студентів”, які зберігалися набальзамованими в залі хірургії медичного факультету, куди “АС” та “КС” принесли поминальні вінки з написами “героям жовтневої революції”. Рада Н.-О. універ. вирішила провести урочистий похорон загиблих та встановити їм пам’ятник.

Література:

- Бузескул, 1917 – *Бузескул В.П.* Дни баррикад в Харькове в октябре 1905 г. (личные воспоминания). *Голос минулого*. 1917. №7-8. С. 335-350.
- ВОГ – Ведомости Одесского градоначальства (Одесса).
- Грибовский М.В. Политическая активность «левой» университетской профессуры в России в конце XIX – начале XX веков. *Новый исторический вестник*. 2015. № 2(44). С. 49.
- Грицик, 2017 – *Грицик Л.Ю.* Студентство в суспільно-політичному житті Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.): історіографія. Дисер. на здоб. наук. ст. канд. іст. наук. К.-П.-Хмель. 2017. 246 с.
- ДАОО – Державний архів Одеської області.
- Елишев, 1908 – *Елишев А.И.* Октябрьское вооруженное восстание в Одессе. Москва, 1908. 107 с.
- Ковальчук, 2010 – *Ковальчук С.* Одеські кадети у виборах до І-ї Державної Думи. Січень-квітень 1906 р. *Південний захід. Одесика*. 2010, №10. С. 68-74.
- Ковальчук, 2011 – *Ковальчук С.* Одеські кадети на сторінках партійної преси. *Інтелігенція і влада*. 2011. Вип. 22. С.186-193.
- Куртц, 1926 – *Куртц А.* Октябрь 1905 года. 1905 год революционное движение в Одессе и Одещине. Сб. мат и восп. Кн. 2 Одесса, 1926. С. 198-201.
- Лисенков, 1927 – *Лисенков Н. Е.Н.* Щепкин и Одесский университет (1902-1905). *Памяти профессора Е.Н. Щепкина (1860-1920)*. Сб. воспоминаний. Одесса: Одесполит, 1927. С. 27-31.
- Максименко, 1998 – *Максименко И.В.* Выборы Е.Н. Щепкина в первую Государственную Думу. *Записки исторического факультета Одесского державного университета им. И.И. Мечникова*. 1998. Вип.7. С. 138-145.
- Малеєв, 1927 – *Малеєв А.Ф.* Профессор Е.Н. Щепкин в революционные дни 1905 года. *Памяти профессора Е.Н. Щепкина (1860-1920)*. Сб. воспоминаний. Одесса: Одесполит, 1927. С.39-41.
- Материалы, 1908 – Материалы к истории русской контрреволюции. Т.1. Погромы по официальным документам. СПб.: “Общест. польза”, 1908. 860 с.
- Назарова, 2010 – *Назарова С.П.* Регіональний рух на Півдні України: спроби створення Південно-руської республіки в 1905 р. *Наукові праці іст. фак. Запорізького нац. університету*. 2010. Вип. XXVIII. С.124-137.
- Недорез, 1989 – *Недорез И.Ю.* Из истории студенческого движения в Новороссийском университете в 1905–1907 гг. *Тезисы I-й обл. ист.-краевед. конф. “Воспитание истории”*. Одесса. 1989. С. 48-49.
- ОЛ – Одесский листок (Одесса).
- ОН – Одесские новости (Одесса).
- Одесский университет, 1940 – Одесский университет за 75 лет (1865-1940). Одесса: ОГУ, 1940. 198 с.
- Памяти профессора, 1927 – Памяти профессора Е. Н. Щепкина (1860-1920). Сб. воспоминаний. Одесса: Одесполит, 1927. 64 с.

- Переписка, 1927 – Переписка Николая II и Марии Федоровны (1905-1906 гг.). *Красный архив*. 1927. №3. С. 167.
- Портной, 1940 – *Портной И.Л.* Студенческое движение в Одесском университете в 1900-1914. *Одесский университет за 75 лет (1865-1940)*. Одесса: ОГУ, 1940. С. 65-121.
- Посохов, 2013 – *Посохов И.* Студентство университетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури. Харків: Раритети України, 2013. 276 с.
- Професори, 2005 – Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. слов. Т.1: Ректори / ОНУ ім. І.І. Мечникова, Наук. б-ка. Одеса, 2005.
- Революционное гнездо, 1909 – Революционное гнездо: Из истории Новороссийского университета: Дело ректора Занчевского и проректора Васьяковского. СПб.: Акад. союз студентов СПб. политехн. ин-та, 1909. 185 с.
- Самойлов, 2006 – *Самойлов Ф.О.* Історія Одещини й Одеси (друга половина XIX ст. – 1914 р.). Одеса: Астропринт. 2006. 232 с.
- Среднев, [б.г.] – *Среднев Н.* Одесский конвент в Октябрьские дни 1905 г. Одесса: Русская мысль, [б.г.], 54 с.
- Турченко, Назарова, 2011 – *Турченко Г.Ф., Назарова С.П.* Революція 1905-1907 гг.: одеський Конвент // *Наукові праці іст. фак. Запорізького нац. університету*. 2011. Вип. XXXI. С. 103-111.
- Фадеев, 1940 – *Фадеев А.В.* Одесский университет 1900-1917 гг. *Одесский университет за 75 лет (1865-1940)*. Одесса: ОГУ, 1940. С. 49-68.
- Фартучна, Купчик, 2013 – *Фартучна Г., Купчик О.* Студентство м. Києва у суспільно-політичному житті України (1900–1917 рр.). Київ: Укрсіч, 2013. 304 с.
- Чортенко, 2010 – *Чортенко А.* Політизація студентства Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст. (причини, суть, наслідки). *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. Іст. науки*. 2010. №19. С. 230-238.
- Чортенко, 2012 – *Чортенко А.* Студентство в становленні національної партійної системи на територіях Наддніпрянської та Надністрянської України поч. XX ст. (порівняльний аспект). *Наукові праці іст. фак. Запорізького нац. університету*. 2012. Вип. XXXII. С. 164-168.
- Чуткий, 2025 – *Чуткий А.* Студентство Києва початку XX ст. у політичному житті: крізь призму історіографії та мовою архівних джерел. *Історія та археологія*. 2025. №1. С.73-94.

References:

- Buzeskul, 1917 – *Buzeskul V.P.* (1917). Dni barrikad v Harkove v oktyabre 1905 g. (lichnye vospominaniya). [The Days of Barricades in Kharkiv in October 1905 (Personal Memoirs)]. *Golos minuvshogo*. №7-8. S. 335-350. [in Russian]
- VOG – Vedomosti Odesskogo gradonachalstva (Odesa). [Odessa City Administration Gazette (Odesa)]. [in Russian]
- Gribovskij, 2015 – *Gribovskij M.V.* (2015). Politicheskaya aktivnost «levoj» universitetskoj professury v Rossii v konce XIX – nachale XX vekov. [Political Activity of the 'Left-Wing' University Professoriate in Russia in the Late 19th and Early 20th Centuries]. *Novyj istoricheskij vestnik*. № 2(44). S. 49. [in Russian]
- Hrytsyk, 2017 – *Hrytsyk L.Yu.* (2017). Studentstvo v suspilno-politychnomu zhytti Naddnyprianskoi Ukrainy (druha polovyna XX – pochatok XX st.): istoriografii. [Students in the socio-political life of Dnieper Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century): historiography]. *Dyser. na zdob. nauk. st. kand. ist. nauk. K.-P.-Khmel*. 246 s. [in Ukrainian]
- DAOO – Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa Oblast]. [in Ukrainian]
- Elishev, 1908 – *Elishev A.I.* (1908). Oktyabrskoe vooruzhennoe vosstanie v Odesse. [The October Armed Uprising in Odesa]. Moskva, 107 s. [in Russian]
- Kovalchuk, 2010 – *Kovalchuk S.* (2010). Odeski kadety u vyborakh do I Derzhavnoi Dumy. Sichen-kviten 1906 r. [Odesa Cadets in the Elections to the First State Duma. January–April 1906]. *Pivdennyi zakhid. Odesyka*. №10. S. 68-74. [in Ukrainian]
- Kovalchuk, 2011 – *Kovalchuk S.* (2011). Odeski kadety na storinkakh partiinoi presy. *Intelihentsiia i vlada*. [Odesa Cadets on the Pages of the Party Press]. Vyp. 22. S.186-193. [in Ukrainian]
- Kurtc, 1926 – *Kurtc A.* (1926). Oktyabr 1905 goda. [October 1905]. 1905 god revolyucionnoe dvizhenie v Odesse i Odeshine. Sb. mat i vosp. [Revolutionary Movement in Odessa and the Odessa Region. Collection of Materials and Memoirs]. Kn. 2 Odessa. S. 198-201. [in Russian]
- Lisenkov, 1927 – *Lisenkov N.* (1927). E.N. Shepkin i Odesskij universitet (1902-1905). [Ye.N. Shchepkin and Odesa University (1902–1905)]. *Pamyati professora E.N. Shepkina (1860-1920)*. Sb. vospominanij. Odessa: Odespolit. S. 27-31. [in Russian]
- Maksimenko, 1998 – *Maksimenko I.V.* (1998). Vybery E.N. Shepkina v pervuyu Gosudarstvennuyu Dumu. [The Election of Ye.N. Shchepkin to the First State Duma]. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho derzhavnoho universytetu im. I.I. Mechnykova*. Vyp.7. S. 138-145. [in Russian]
- Maleev, 1927 – *Maleev A.F.* (1927). Professor E.N. Shepkin v revolyucionnye dni 1905 goda. [Professor Ye.N. Shchepkin during the Revolutionary Days of 1905]. *Pamyati professora E.N. Shepkina (1860-1920)*. Sb. vospominanij. Odessa: Odespolit. S.39-41. [in Russian]
- Materialy, 1908 – Materialy k istorii russkoj kntrevolyucii. T.1. Pogromy po oficialnym dokumentam. [Materials on the History of the Russian Counter-Revolution. Vol. 1. Pogroms According to Official Documents]. Spb.: “Obshest. polza”, 1908. 860 s. [in Russian]

- Nazarova, 2010 – *Nazarova Ye.P.* (2010). Rehionalnyi rukh na Pivdni Ukrainy: sprobny stvorennia Pivdenno-ruskoi respubliky v 1905 r. [Regional Movement in the South of Ukraine: Attempts to Create a South Russian Republic in 1905]. *Naukovi pratsi ist. fak. Zaporizkoho nats. universytetu*. Vyp. XXVIII. S. 124-137. [in Ukrainian]
- Nedorez, 1989 – *Nedorez I.Yu.* (1989). Iz istorii studencheskogo dvizheniya v Novorossiiskom universytete v 1905–1907 gg. [From the History of the Student Movement at Novorossiisk University in 1905–1907]. *Tezisy I-j obl. ist.-kraeved. konf. «Vospitanie istoriej»*. Odesa. S. 48-49. [in Russian]
- OL – Odesskij listok (Odesa). [Odesa Leaflet]. [in Russian]
- ON – Odesskie novosti (Odesa). [Odesa News]. [in Russian]
- Odesskij universitet, 1940 – Odesskij universitet za 75 let (1865-1940). [Odesa University over 75 Years (1865–1940)]. Odesa: OGU, 1940. 198 s. [in Russian]
- Pamyati professora, 1927 – Pamyati professora E. N. Shepkina (1860-1920). Sb. vospominanij. [In Memory of Professor Ye.N. Shchepkin (1860–1920). Collection of Memoirs]. Odessa: Odespolit, 1927. 64 s. [in Russian]
- Perepiska, 1927 – Perepiska Nikolaya II i Marii Fedorovny (1905-1906 gg.). [Correspondence between Nicholas II and Maria Feodorovna (1905–1906)]. *Krasnyj arhiv*. №3. 1927. S. 167. [in Russian]
- Portnoj, 1940 – *Portnoj I.L.* (1940). Studencheskoe dvizhenie v Odesskom universytete v 1900-1914. [The Student Movement at Odesa University in 1900–1914]. *Odesskij universitet za 75 let (1865-1940)*. Odesa: OGU. S. 65-121. [in Russian]
- Posokhov, 2013 – *Posokhov I.* (2013). Studentstvo universytetiv Rossiiskoi imperii XXI – pochatku XX st.: stanovlennia ta evoliutsiia subkultury. [University Students of the Russian Empire in the 19th and Early 20th Centuries: The Formation and Evolution of a Subculture]. Kharkiv: Raryety Ukrainy. 276 s. [in Ukrainian]
- Profesory, 2005 – Profesory Odesskoho (Novorosiiskoho) universytetu: biohr. slov. [Professors of Odesa (Novorossiisk) University: Biographical Dictionary. Vol. 1: Rectors]. T.1: Rektory / ONU im. I.I. Mechnykova, Nauk. b-ka. Odesa, 2005. [in Ukrainian]
- Revolucionnoe gnezdo, 1909 – Revolucionnoe gnezdo: Iz istorii Novorossiiskogo universyteta: Delo rektora Zanchevskogo i prorektora Vaskovskogo. [The Revolutionary Nest: From the History of Novorossiisk University: The Case of Rector Zanchevsky and Vice-Rector Vaskovsky]. SPb.: Akad. soyuz studentov SPb. politehn. in-ta, 1909. 185 s. [in Russian]
- Samoilov, 2006 – *Samoilov F.O.* (2006). Istoriia Odeshchyny y Odesy (druha polovyna XX st. – 1914 r.). [The History of the Odessa Region and Odessa (Second Half of the 19th Century – 1914)]. Odesa: Astroprint. 232 s. [in Ukrainian]
- Srednev, [b.g.] – *Srednev N.* ([n.d.]). Odesskij konvent v Oktyabrskie dni 1905 g. [The Odesa Convent during the October Days of 1905]. Odesa: Russkaya mysl. 54 s. [in Russian]
- Turchenko, Nazarova, 2011 – *Turchenko H.F., Nazarova Ye.P.* (2011). Revoliutsiia 1905-1907 hh.: odeskyi konvent. [The Revolution of 1905–1907: The Odesa Convent]. *Naukovi pratsi ist. fak. Zaporizkoho nats. universytetu*. Vyp. XXXI. S. 103-111. [in Ukrainian]
- Fadeev, 1940 – *Fadeev A.V.* (1940). Odesskij universitet 1900-1917 gg. [Odesa University in 1900–1917]. *Odesskij universitet za 75 let (1865-1940)*. Odesa: OGU. S. 49-68. [in Russian]
- Fartuchna, Kupchyk, 2013 – *Fartuchna H., Kupchyk O.* (2013). Studentstvo m. Kyieva u suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy (1900–1917 rr.). [Students of Kyiv in the Socio-Political Life of Ukraine (1900–1917)]. Kyiv: Ukr Sich. 304 s. [in Ukrainian]
- Chortenko, 2010 – *Chortenko A.* (2010). Polityzatsiia studentstva Naddnyprianskoi Ukrainy naprykints XIX – na pochatku XX st. (prychyny, sut, naslidky). [Politicization of Students in Dnieper Ukraine in the Late 19th and Early 20th Centuries (Causes, Essence, Consequences)]. *Visnyk LNU im. Tarasa Shevchenka. Ist. nauky*. №19. S. 230-238. [in Ukrainian]
- Chortenko, 2012 – *Chortenko A.* (2012). Studentstvo v stanovlenni natsionalnoi partiinoi systemy na terytoriiakh Naddnyprianskoi ta Naddnistrianskoi Ukrainy poch. XX st. (porivnialnyi aspekt). [Students in the Formation of the Comparative Party System in the Territories of Dnieper and Dniester Ukraine at the Beginning of the 20th Century (Comparative Aspect)]. *Naukovi pratsi ist. fak. Zaporizkoho nats. universytetu*. Vyp. XXXII. S. 164-168. [in Ukrainian]
- Chutkyi, 2025 – *Chutkyi A.* (2025). Studentstvo Kyieva pochatku XX st. u politychnomu zhytti: kriz pryzmu istoriografii ta movoiu arkhivnykh dzherel. [Kyiv Students of the Early 20th Century in Political Life: Through the Prism of Historiography and in the Language of Archival Sources]. *Istoriia ta arkheolohiia*. №1. S. 73-94. [in Ukrainian]

* Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Автор також повідомляє, що робота виконувалася без використання технологій штучного інтелекту.

Отримано 22.12.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.03.2026

Прийнято до друку 10.03.2026

Опубліковано 21.06.2026

Submitted 22.12.2025

Received in received form 07.03.2026

Accepted for publication 10.03.2026

Published online 21.06.2026